

Ніжинські Старожитності

№ 3-4 (7-8), липень-грудень, 2012 р.

Видання Ніжинського краєзнавчого музею імені Івана Спаського та Центру пам'яткознавства НАН України і УТОPIK

ЄВГЕН
ЛУНЯК

докторант
КНУ імені
Тараса Шевченка

Щогоріч виповнюється 115 років від дня народження одного з визначних культурних, наукових і релігійних діячів російської еміграції у Франції – Феодосія Георгійовича Спаського (1897–1979). Лише недавно його ім'я стало відомим широкому загалу на його малій батьківщині. Щоб зрозуміти обставини, що спонукали Ф.Г. Спаського залишити батьківський дім, слід звернутися до попереднього періоду його життя, який майже повністю пов'язаний із Ніжином.

У ніжинському архіві відклася особиста справа студента Ніжинського історико-філологічного інституту князя Безбородька Феодосія Спаського, яка дозволяє визначити віхи його дитинства та юності.

Народився Ф.Г. Спаський у Ніжині 23 травня 1897 р. в родині священника Свято-Миколаївської церкви Георгія Івановича Спаського та його дружини Юлії Миколаївни. Обоє з батьків мали давнє священицьке коріння. Батько відзначався розумом і високоморальною поведінкою, був людиною відповідальною, працюючою, але при цьому доброю й привітною. Під час єврейського погрому 1919 р., за спогадами очевидців, він особисто брав участь у порятунку євреїв.

Родина Спаських була чималою: в 1891 р. народилася донька Євгенія, а далі четверо синів: в 1894 р. – Георгій, в 1897 р. – Феодосій, в 1901 р. – Василь і, нарешті, в 1904 р. – Іван. Усі діти отримали гарну освіту. В родині була велика бібліотека. Природно, багато книг було з церковної історії та богослужбової практики, які, безумовно – а також батьківське виховання – наклали помітний відбиток на світогляд юного Феодосія.

У десятирічному віці Ф.Г. Спаський вступив до класичної гімназії при НіФІ, де навчався до 1915 р.; мав зразкову поведінку. Навчальні успіхи були дещо

ÑÈÀÀÍ ÈÉ Í²ÆÈÍ ÅÖÜ
ÒÃÎ ÄÎ Ñ²É ÑÏ ÀÑÜÊÈÉ

скромнішими. Найкращі оцінки він мав з грецької мови, Закону Божого та історії – саме тих дисциплін, які в майбутньому визначать його фах уже далеко від Батьківщини. Відразу після закінчення гімназії 18-річний Феодосій вступив до НіФІ, де навчався на класичному відділенні у якості своєкоштного студента.

Закінчення гімназії та початок навчання в інституті припали на тяжкі роки Першої світової війни. В 1916 р. Ф.Г. Спаський, подібно до багатьох десятків тисяч студентів в усій Російській імперії тимчасово перериває навчання та працює в харчово-перев'язочному загоні Південно-Західного фронту. Очевидно, саме тоді у хлопця зав'язалися знайомства в колі офіцерів, багато з котрих не сприйняли більшовицької влади й стали на шлях боротьби з нею, а зазнавши поразки, змушені будуть емігрувати.

Після початку революції 1917 р. та припинення бойових дій на фронті Феодосій Георгійович повертається до навчання. Проте, коштів для цього не вистає. У вересні 1918 р. він подає заяву з проханням перевести на навчання за казенний кошт. З огляду на досить непогану успішність – з 12 дисциплін половина оцінок була на «відмінно», решта – на «добре» (лише римська історія «культала» – стояло «задовільно»), керівництво НіФІ прохання задовольнило.

Однак, завершити навчання юнакові не судилося. Громадянська війна майже повністю паралізувала освітній процес. Приміщення інституту в Ніжині стало дедалі частіше використовуватися то як військовий штаб, то як полковий шпиталь тощо. В таких умовах студент Ф.Г. Спаський ймовірно й закінчив III курс. А на початку осені 1919 р. в Ніжині панували денікінці. Вони проводили енергійну, часто насильницьку, мобілізацію до лав Добровольчої армії. Був мобілізований разом із братами Георгієм і Василем й 22-річний Феодосій.

Поразка білого руху в 1920 р. застала братів у Криму й вони розділили долю тисяч вояків Добровольчої армії – за загрози розстрілу більшовиками були змушені залишити батьківщину та вирушити на чужину – спочатку до Константинополя (тобто Стамбулу), потім до Белграду, і врешті – до Парижу, де пройшла решта життя Ф.Г. Спаського – тут він отримав богословську освіту, почав – як його батько, дід і прадід – духовне служіння, досяг певних вершин у педагогічній та науковій діяльності.

У далекій Франції Ф.Г. Спаський викладав низку дисциплін у паризькому Свято-Сергійському православному інституті, був скарбником цього навчального закладу; брав участь у духовному житті російської діаспори, був особисто знайомий із такими видатними представниками російської

філософсько-богословської думки за кордоном, як В. Зеньковський, А. Карташов, М. Лосський, Г. Флоровський, М. Бердяев й інші.

Феодосій Георгійович Спаський був визнаним поціновувачем і знавцем східнослов'янської православної літургійної музики. Маючи непогані музичні здібності й досвід, сам тривалий час очолював чоловічий церковний хор, служив псаломщиком у паризькому Свято-Введенському православному храмі. (І це не дивно, адже у родині Спаських всі гарно співали, материн батько о. Микола Переяславець був знаним організатором і регентом церковних хорів у своїй парафії, за свої хорові здобутки мав великий авторитет у церковному середовищі).

У 1951 р. в Парижі побачило світ унікальне історико-богословське дослідження Ф.Г. Спаського "Русское литургическое творчество". Ця книга й досі, попри допущені в ній помилки й неточності, лишається єдиною ґрунтовною зведеною працею, у якій найповніше розглянуто історію, зміст і ав-

торство богослужбових текстів і піснеспівів руської православної традиції. 2008 року її перевидали в Москві, й нині активно використовують у підготовці православних церковнослужителів.

Сьогодні ім'я Ф.Г. Спаського потроху повертається до України, зокрема до Ніжина в кількох опублікованих наукових дослідженнях сторінок його біографії, публікаціях його спогадів (якраз з ніжинського періоду життя), що друкувалися в емігрантській пресі ще в 1950-х роках (або й узагалі досі не друкувалися) і які були цілком невідомими на його Батьківщині. А також у присвяченому його невеличкому, але славному ювілейні науковому зібранню – Спаських читаннях, що мають відбутися в його рідному Ніжині наприкінці вересня 2012 р.

на фото:
світлина Ф.Г. Спаського 1916 р.
зі студентської особової справи
та фото, зроблене в Парижі,
орієнтовно в 1950-х роках

**ОЛЕКСАНДР
МОРОЗОВ**

завідувач Музею
рідкісної книги бібліотеки
НДУ імені
Миколи Гоголя

Гордістю бібліотеки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя є надзвичайно цікава з наукового й історичного погляду колекція європейських стародруків XVI ст., яка нараховує сьогодні 187 томів (231 назва з урахуванням складових частин конволютів). Що стосується походження цих видань, то 87 примірників потрапили до бібліотеки Ніжинського історико-філологічного інституту князя Безбородька з дублетного фонду Варшавського університету, 39 – були передані у складі бібліотеки Ніжинського Олександрівського грецького училища, 35 та 3 – відповідно придбані разом із книжковими зібраннями професорів Ф.-В. Річля та С.П. Шевирьова, 23 – надійшли з інших джерел. Серед останніх – по одному примірнику належали першому директору Ніжинської гімназії вищих наук В.Г. Кукольнику, колишньому директору Санкт-Петербурзького Імператорського історико-філологічного інституту І.Б. Штейнману та професорові НІФІ, відомому славісту В.В. Качановському; 2 примірники надійшли з бібліотеки колишнього директора НІФІ Х.А. Екеблада, решта – потрапили від невідомих власників або були успадковані у складі бібліотеки сучасного університету різного часу.

За географічною ознакою, ніжинську колекцію видань XVI ст. репрезентують книги, надруковані у різних містах Європи: Антверпені, Базелі, Варшаві, Венеції, Гейдельберзі, Женеві, Кенігсберзі, Кракові, Кельні, Лейдені, Лейпцигу, Ліоні, Нюрнбергу,

а АДИ І АЕЊУЕ² НОАДИ АДОЕЕ ОV² НО.

Падуї, Парижі, Флоренції, Фрайбургу, Франкфурті-на-Майні тощо. Тут представлені зразки видавничої продукції видатних європейських друкарських фірм: Альда Мануція та його нащадків, Етьєнів, Фробенів, Опорінуса, Джунтів, Андреа Вехеля, Христофора Плантена, Арнольда Біркманна, Антонія Гріфіуса, Іоганна Хервагіуса, Євстафія Вінйона, Миколи Шарфенберґера й інших.

Перелік авторів книг цілком засвідчує історико-філологічний напрям бібліотечного зібрання Ніжинської вищої школи. Широко репрезентовані класичні праці античних класиків: Аристотеля, Аристофана, Вергілія, Діогена Лаертського, Діонісія Галікарнаського, Евкліда, Геродота, Гесіода, Гомера, Ісократа, Тита Лівія, Юлія Цезаря, Катулла, Ксенофонта, Лукреція, Платона, Павсанія, Плутарха, Полібія, Клавдія Птолемея, Софокла, Тацита, Теренція, Фукідіда. Доба Відродження представлена текстами Торквато Тассо, Лоренцо Валли, Петрарки, Паола Мануція, Ніколо Макіавеллі, Жана Бодена. Наукові досягнення доби середньовіччя представлені публікаціями праць математика Ієроніма Кардана, лікаря Клавдія Галена, поважних науковців Ісаака Казавбонуса, Конрада Гесснера, Іоганна Гландорпа, Хенріка Глареануса, Юста Ліпсіуса, Іоганна Пісторіуса, Іосифа Скаліґера.

Справжньою перлиною колекції є добірка «альдин» – видань, що побачили світ у венеціанській друкарні славнозвісного італійського про-

світителя, вченого-гуманіста Альда Мануція та його нащадків. Ніжинська збірка «альдин» нараховує 6 видань. Серед них особливої уваги заслуговує перше видання праць давньогрецького філософа Платона («Omnia Platonis opera», Венеція, 1513 р.).

З XVII ст. в Ніжині існувала потужна грецька купецька колонія, яка була відома широкими торговими

зв'язками не тільки в Україні та Росії, але й у Європі та на Близькому Сході. Маючи достатні капітали, греки збудували у Ніжині декілька церков, при яких заснували церковне братство, шпиталь і школу. На початку XIX ст. за ініціативою мецената-купця Стефана Кириловича Буби (Бубаса)

ІВАН
КЕДУНасистент
НДУ імені
Миколи Гоголя

На території міста Ніжина відомо низку археологічних пам'яток. Серед них – північна частина центральної частини міста, що зазначена на мапі охоронних зон як «Нове місто». Це поселення з півдня примикає до окольного міста і посаду, займає площу 25 га і датується в межах XVI–XVII ст.

«Нове місто» досліджувалося чернігівським археологом Ю.М. Ситим у 1990 р. та впродовж 2004–2011 років ніжинським археологом І.С. Кедуном. Унаслідок археологічного вивчення поселення тут виявлено культурний шар потужністю більше 1 м, який містить посуд і речі XVI–XIX ст.

На сьогодні практично вся територія пам'ятки знаходиться під забудо-

АДӨАІ ЕІ А²І ² А²ÄЕЕӨӨВ І А ОАЕӨІ Д²- І ²ÆЕІ А І ÑОАІ І ÜІ ÄІ ×АÑО

вою. Характерною особливістю даної пам'ятки є значне пошкодження культурного шару сучасними перекопами. Територія «Нового міста» інтенсивно забудовувалася протягом багатьох століть – найбільш жваво з кінця XVII – початку XVIII ст.

В історіографії вважалося, що заселення «Нового міста» почалося якраз у XVII ст. Проте археологічне дослідження території в 2011–2012 роках дозволило переглянути таке твердження. На території пам'ятки відкрито й досліджено 2 споруди, що функціонували в XI–XII ст. Було зібрано колекцію знахідок указанного періоду, зокрема: уламки давньоруського посуду, кістяна голка, пряслице, ніж, вістря стріли. Тож, цілком очевидно, що заселення цієї частини міста почалося не пізніше XI–XII ст.

Після камеральної обробки всі знайдені на території «Нового міста» матеріали будуть передані для збереження й експозиції до Ніжинського краєзнавчого музею імені Івана Спаського. Наразі дослідження тривають.

О ОІ І ААӨ А²Æ²І ОАЕЕ І ²ÆЕІ ÑÜЕІ ÄІ ОІ ²ÄÄÑЕӨАӨ

грецька школа була перетворена на Олександрівське грецьке училище, при якому було започатковано кількісно невелику, але дуже цінну бібліотеку. В 1875–1887 роках, коли грецька колонія практично припинила своє існування, книги з цього училища потрапили на зберігання до бібліотеки НІФІ. Ця передача відбулася внаслідок тривалих переговорів між керівництвом інституту, грецькою гро-

«Старовинна бібліотека Ніжинського грецького училища». Зазначимо, що саме з грецької бібліотеки походять найдавніші видання колекції бібліотеки сучасного НДУ. У складі грецького зібрання бачимо також унікальні видання творів легендарного давньогрецького співця Гомера («Opus utrumque Homeri Iliados et Odysseae», Базель, 1544), античного математика Евкліда («Ευκλείδου στοιχείων βιβλ.

період починаючи від 1374 р. Найдавнішим польським стародруком, що зберігається в Ніжині, є надрукована у Кракові 1521 року історична праця Мацея Меховського «Польська Хроніка» («Chronica Polonorum», друге видання). Продовжують тему слов'янської історіографії раритетні видання Олександра Гваньїні «Хроніка Сарматії Європейської» («Sarmatiae Europaeae descriptio», Краків, 1578) та Мартіна Кромера «Про походження та діяння поляків» («De origine et rebus gestis Polonorum», Базель, видання 1555, 1558, 1568 та 1589 р.). Названі історичні праці неодноразово відігравали важливу роль у формуванні джерельної бази для українських козацьких літописів XVII–XVIII ст. Усі ці книги оздоблені чудовими гравірованими ілюстраціями, які мають самостійне історичне й естетичне значення.

Зібрання ніжинської колекції європейських видань XVI ст., безумовно, варте науково-бібліографічного вивчення з точки зору історії книжкової культури. Загалом, на стародруках, що зберігаються в бібліотеці НДУ, виявлено значну кількість печаток, розлогих записів, читацьких поміток на полях, екслібрисів, які можуть стати предметом окремого наукового дослідження. Значна частина раритетних видань має оригінальні палітурки, які є яскравими зразками художньої майстерності та палітурного мистецтва XVI–XVII ст. Безумовно, бібліотечна колекція Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя є унікальним історико-культурним явищем, безцінним джерелом наукових досліджень для книгознавців та культурологів, яскравим свідченням плекання набутоків і традицій, плідної роботи працівників бібліотеки, які зуміли її зберегти для прийдешніх поколінь.

мадою та міською думою Ніжина. 647 томів, «більшою частиною філософського, канонічного та древньокласичного змісту», були передані на довічне користування НІФІ, з умовою, щоб книги, які «для міста можуть мати значення як історична пам'ятка», зберігалися в окремій кімнаті під назвою

ІЕ. εκ των θεολογικών», Базель, 1533), славнозвісного грецького лікаря римської доби Клавдія Галена в 6-ти частинах («Galeni Opera Omnia», Венеція, 1542–1545) тощо. Велику цікавість для дослідників мають збірки праць отців християнської церкви, богословів і церковних істориків. Унікальні книги з бібліотеки ніжинських греків протягом XVI–XIX ст. активно використовувалися у навчальній і науковій діяльності викладачами та вихованцями ніжинських навчальних закладів, про що свідчать численні маргінали (написи, зроблені від руки на полях) грецькою мовою, примітки тощо.

Найчисельнішим поповненням колекції стародруків бібліотеки сучасного НДУ стали передані в 1875 р. дублети з бібліотеки Варшавського університету. Серед них величезну наукову цінність мають актови та юридично-регулятивні видання, які репрезентують цілісний комплекс законодавства Королівства Польського та Речі Посполитої. Цікавими для дослідників, на наш погляд, є збірники сеймових постанов і конституцій, королівських привілеїв, які охоплюють

**СЕРГІЙ
ЗОЗУЛЯ**

старший науковий співробітник
Центру пам'яткознавства
НАН України і УТОПІК

Наприкінці травня 2012 р. минуло 160 років від часу унікальної знахідки – Ніжинського (або Магерського) скарбу. Тоді син ніжинського селянина Бобриса, пахаючи на північній околиці Ніжина, поза передмістям Магерки і хутором Бобрік батьківське поле, повернувши плугом глечик із майже 200 потемнілими кружечками – як згодом виявилось: срібними монетами кінця Х – початку XI ст., давньоруськими срібниками. Значення цієї знахідки важко переоцінити: ще з кінця XVIII ст. було знайдено кілька подібних монет, але насамперед через малочисельність їх вважали або нагородними медалями-жетонами, або монетами південнослов'янських держав. Знахідка ж такої значної кількості монет дала можливість кільком ученим стверджувати, що вже за правління київського князя Володимира Святославовича, а також його нащадків у Київській Русі чеканилася власна монета – одна з найважливіших ознак державності. Обидва автори такої гіпотези – вчені з України: професор Ніжинського юридичного ліцею князя Безбородька М.А. Тулов, науковий першовідкривач скарбу, а також завідувач Мінцкабінету (тобто нумізматичного зібрання) Київського університету Св. Володимира Я.Я. Волошинський, який систематизував усі відомі монети цього скарбу й виклав результати свого дослідження в першій науковій публікації про Ніжинський (Магерський) скарб.

Прикро, але скарб практично відразу розійшовся «по руках» сторонніх людей, адже малограмотний ніжинський селянин відніс знахідку волосному писареві, а той почав розпродавати монети всім охочим. Кілька монет таким чином надійшли до проф. М.А. Тулова, який негайно, зрозумівши наскільки важлива річ до нього потрапила, повідомив про знахідку керівництво Київського учбового округу. Досить швидко звістка про унікальну знахідку дісталася Санкт-Петербургу – за кілька тижнів у столичній пресі з'явилася кілька заміток. Усе це привело до Ніжина відомого київського колекціонера-нумізмата, помічника попечителя Київського учбового округу М.В. Юзефовича. Він упродовж кількох візитів у червні-серпні 1852 р. до Ніжина – самостійно, а також із М.А. Туловим і Я.Я. Волошинським –

І АДО² І² АЕІ НУЕ² НД² АІ ЕЕЕ А ЕІ ЕАЕО² ААД² ААІ І АІ АДИ² ОАЕО

повідбирав або повикупляв більшу частину монет зі скарбу (не менше 120 монет). А ось спроба розшукати ще бодай одну монету на місці знахідки ніякого результату не дала...

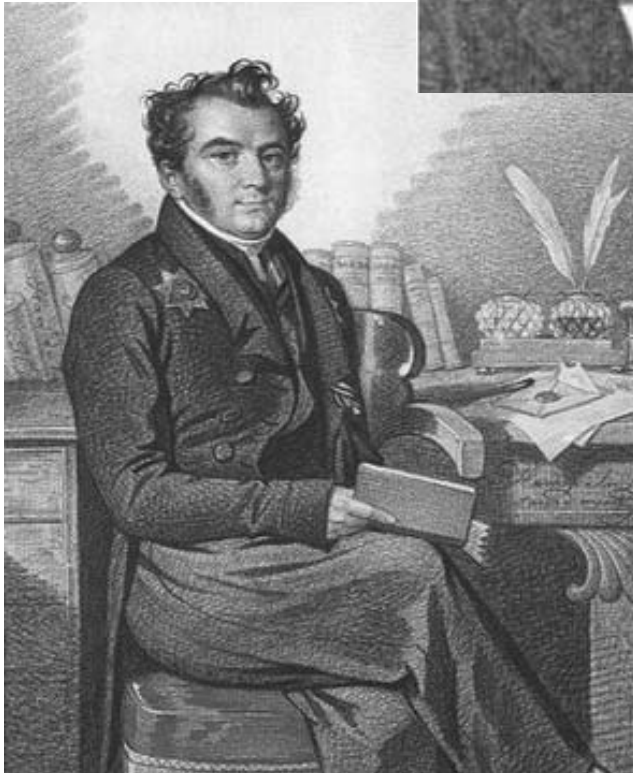
Надалі М.В. Юзефович зібрані монети мав намір розіслати чи подарувати відомим у Російській імперії колекціонерам; науковим і культурним закладам, а також різним можновладцям. Левову частину, майже 70 монет, різних типів і найкращих за збереженістю монет колекціонер, звісно, залишив у власній колекції (для цих монет він навіть замовив спеціальний дерев'яний футляр, обтягнутий оксамитом, із тисненими короною та вензелем «М.Ю.» на кришці). 31 монету М.В. Юзефович передав до Мінцкабінету університету в Києві (до того ж найбільш погано збережені); отримали ніжинські срібники відомі колекціонери О.Д. Чертков, О.С. Уваров, С.Г. Строганов, Э.К. фон Гут-

ський і київський губернатори. Чернігівський цивільний губернатор П.І. Гессе, витребував 5 монет зі скарбу через ніжинського городничого Пліханова (який губернаторові й повідомив про знахідку) ще під час одного з візитів М.В. Юзефовича до Ніжина. Київський військовий губернатор та подільський волинський генерал-губернатор Д.Г. Бібіков отримав також 5 монет, але з доброї волі самого колекціонера, на прохання високопосадовця.

Як не дивно, але обидва чиновники розпорядилися ніжинськими срібниками однаково – вирішили «піднести» їх у якості подарунку імператорові Миколі I, який дуже доречно на початку вересня того ж 1852 р. здійснював черговий візит до своїх українських володінь. Ще більшої доречності такий жест прояву «вірнопідданницьких» почуттів набував із огляду на відкриття в лютому все того ж року в Санкт-Петербурзі Імператорського Ермітажу – публічного музею, заснованого на приватних колекціях монаршої родини Романових.

Не бажаючи осоромитися даруючи монархові монети не до кінця з'ясованого походження, обидва губернатори замовили своєрідну наукову експертизу. П.І. Гессе звернувся до відомого історика, професора Харківського університету О.І. Зернова, і прогадав – харківський учений затримався із відповіддю й чернігівський чиновник не встиг оформити належним чином свій презент імператорові. Шанс подарувати монети першим був утрачений – адже імператорський кортеж спершу пройшов через Чернігів, а вже потім через Київ. Натомість, науковий консультант Д.Г. Бібіков – Я.Я. Волошинський (хоча й сам київський губернатор був вельми освіченою й начитаною для свого часу людиною) виявився значно оперативнішим, до того ж знаходився тут-таки в Києві, не витрачаючи час на листування.

Маючи наукове підтвердження знахідки саме як монет, і монет руського походження, що якнайкраще вписувалося в русофільську державну політику, Д.Г. Бібіков наказав належно оформити майбутній подарунок: були замовлені у відомого київського палітурника Р. Штробіндера 2 футляри – один для трьох монет, інший – для двох. До останнього вклали сріб-

тен-Чапський; а ось наміри поповнити нумізматичні колекції Академії наук, Археологічного товариства тощо монетами з Ніжинського (Магерського) скарбу залишилися нездійсненими...

Отримали свою «долю» й два місцеві регіональні правителі – чернігів-

М.В. Юзефович. Фото 1880-х років (угорі)
Д.Г. Бібіков. З картини К.К. Гампельна.
1820-ті роки (внизу)

ники Володимира Святославовича та його сина Ярослава Мудрого, котрі [срібники] на той час уже були відомі за іншими знахідками. До першого – три нові, раніше невідомі типи давньоруських срібників. Київський губернатор власноруч написав пояснення до подарунку, де виклав саме таку класифікацію знайдених монет. До подарунку також додавалася «книга» – систематизовані таблиці

Цікаво, що «підносив» монархові подарунок Д.Г. Бібіков уже в якості міністра внутрішніх справ – наказ про його службове підвищення імператор підписав рівно тиждень тому, якраз від'їжджаючи зі столиці до України. Щоправда, ще більше місяця Д.Г. Бібіков перебував у Києві – улагоджував справи з переїздом, і продовжував виконувати губернаторські обов'язки. Цим пояснюються його під-

чатку 1853 р. до цього ж музею надійшло ще 28 ніжинських давньоруських срібників. Ймовірно це були якраз ті, котрі збирався подарувати імператорові П.І. Гессе. Як бачимо їх значно більше, ніж 5 монет, – можливо в такий спосіб, збільшивши обсяг подарунку, чернігівський губернатор намагався реабілітуватися за втрачений на початку вересня шанс продемонструвати свою вірність імператорові.

Срібник Володимира Святославовича

Срібник Ярослава Володимировича

із зображенням і описом ніжинських давньоруських срібників з колекції Міністерства внутрішніх справ Київського університету Св. Володимира авторства Я.Я. Волошинського (малюнки виконані Г.Ф. Шнейдером) і переплетені вже згадуваним Р. Штробіндером.

Усе це – 2 футляри з 5 монетами, книга у шаргеновій (із тонкої овечої шкіри) палітурці – 5 вересня 1852 р. було подаровано в Києві Миколі І.

писи на листах до Міністерства імператорського двору й уділів, датованих жовтнем 1852 року, про надсилання вже подарованих монархові речей до Санкт-Петербургу, – все, що дарувалося членам імператорської родини, мало бути офіційно оформлено.

У листопаді-грудні 1852 р. подаровані в Києві срібники з Ніжинського (Магерського) скарбу потрапили до Імператорського Ермітажу. А на по-

Так чи інакше, але саме ці 5, а слідом за ним ще 28 срібних давньоруських монет були першими з-поміж усіх нині наявних подібних монет у фондах Державного Ермітажу (загалом їх там зараз 113). І не лише першими з-поміж інших давньоруських срібників – вони стали взагалі першими найдавнішими руськими монетами в нумізматичній колекції всесвітнього відомого музею в Санкт-Петербурзі.

Лілія СОРОКА

науковий співробітник
НКМ імені
Івана Спаського

Багата на таланти земля ніжинська. Багатьох видатних людей дала вона світу, серед них – чарівна жінка, талановита актриса, перша Народна артистка України – Марія Заньковецька (4 серпня 1854 р. – 4 жовтня 1934 р.).

«Народилась я у с. Заньки, Чернігівської губернії, Ніжинського повіту, в старій дворянській сім'ї поміщика К. Адамовського», – так писала у своїй автобіографії акторка. Тут, у Заньках пройшли її дитячі та юнацькі роки. Коли Марія Костянтинівна пішла на професійну сцену, вона й узяла собі прізвище Заньковецька – від назви рідного села.

Дівчинка Марійка була наймолодшою в великій дружній родині. І мати, і батько кожен по-своєму справили безперечний вплив на формування її характеру, напряму її життєвого й творчого шляху. Спочатку Марія Костянтинівна грала у водевілях, адже для цього у неї, майстрині сценічних імпровізацій, було вдосталь знань і вмінь. З великими труднощами до репертуару трупи включалися п'єси написані українською мовою. Та все ж І. Раковичу (товариш батька) вдалося поставити «Наталку Полтавку» І. Котляревського. Головну роль зіграла Марія. Пізніше саме ця роль стане для неї знаковою – в 1882 р. М.К. Заньковецька вперше вийде на професійну сцену в уже знайомій їй ролі Наталки.

Трупом, в якій грала Марія Костянтинівна, було «Товариство М.Л. Кро-

пивноцького». Неодноразово Заньковецькій пропонували вступити на службу до Імператорського Маріїнського театру в Санкт-Петербурзі, але актриса залишилася вірною своїй милій, хоча й бідній репертуаром, українській сцені. Сама ж М.К. Заньковецька багато робила для розвитку українського театрального мистецтва, в т.ч. й для розвитку театральної справи в рідному й милому їй серці Ніжині.

З усіх п'єс репертуару Заньковецької найбільший успіх мала роль Харитини за п'єсою І. Карпенка-Карого «Наймичка». Критики порівнювали українську акторку з такими відомими російськими актрисами, як М. Єрмолова та В. Комісаржевська. І. Карпенко-Карий писав: «Після того, як Заньковецька зіграла наймичку, її портрет повинен бути в домі кожного українця, який любить Батьківщину». І таких, хто любив Батьківщину було багато.

Народна шана і любов до артистки знайшла свій вияв у постанові уряду

І АДОА І АДИ АІ А

Української СРР, виданій у 1922 р.: «На ознаменування 40-річної сценічної діяльності Марії Костянтинівни Заньковецької та її заслуг перед Українським театром, Рада Народних Комісарів ухвалила: надати Марії

Костянтинівні Заньковецькій звання Народної артистки республіки». Постанова уряду була прийнята з глибокою прихильністю в Україні, Росії й інших республіках колишнього СРСР. Сама актриса прийняла цю нагороду як найбільший дар свого народу.

Цього року виповнюється 130 років з того дня, як українську театрально-сцену осяяла зірка на ім'я Марія Заньковецька, а також 90 років як було встановлене в Україні високе й почесне звання народного артиста, першою удо-

стоєною честі носити яке була саме М.К. Заньковецька.

**Андрій
МЕДВІДЬ**

науковий співробітник
НКМ імені
Івана Спаського

Із закінченням Великої Вітчизняної війни радянського народу історія Ніжинського військового аеродрому не закінчилася. Майже відразу після капітуляції нацистської Німеччини була створена транзитна авіабаза – попереду була війна з Японією. Транзитом через Ніжин проходили військові літаки з західного фронту на Далекий Схід.

На ніжинському літовищі можна було побачити літаки, що надходили до СРСР за програмою «ленд-ліз» із США та Великої Британії: А-20 «Бостон», Р-39 «Аерокобра», НС-3 (Ли-2), «Дуглас», Р-40 «Томахоук». Це були якісні, комфортні для екіпажу машини, котрі перебували на озброєнні ВПС СРСР до 1960-х років (фронтовий бомбардувальник А-20 «Бостон» – до 1970 р.). Єдиним недоліком цих літаків, на думку вітчизня-

них авіаконструкторів, була їх вибагливість до пального – на авіаційному керосині союзницькі машини не працювали. Коли І.В. Сталін у 1945 р. побачив кабінку винишувача Р-39 «Аерокобра», на котрому літав легендарний тричі Герой Радянського Союзу О.І. Покришкін, він був шокований: набагато краща за радянські літаки авіоніка, наявна радіостанція з автопошуком, лінзовий приціл... Недарма потім «батько всіх народів» дав особистий наказ авіаконструктору А.М. Туполеву скопіювати до останнього гвинтика новітній на той час дальній бомбардувальник В-29 «Суперстратифортес», хитрим способом привласнений радянською стороною під час заправки цієї машини на о. Сахалін 18 травня 1945 р. (саме В-29 6 і 9 серпня 1945 р. бомбардував Хіросіму та Нагасакі). Як наслідок, за 2 роки з'явився Ту-4 – точна копія В-29. Цей літак мав таке ж призначення, як і його прототип – носій першої радянської атомної бомби і став символом ядерного паритету між США і СРСР в Холодній війні, яка щойно розгорталася.

Одразу ж Ту-4 з'явилися на Ніжинській авіабазі. Для потреб таких літаків виникла потреба в спорудженні злітно-посадкової смуги (ЗПС) з твердим покриттям. Перший її варіант з'явився у 1948 р. Коли на початку 1960-х років у Ніжині з'явилися надзвукові Ту-22, ЗПС почали подовжувати й ушліхнювати – адже посадкова швидкість нових літаків становила 320 км/год, а шлях зльоту-посадки становив аж 2 км. Після останньої модернізації це унікальна ЗПС довжиною 3560 м

АА²АÖ²В Ó Í ²ÆЕІ ÑÛÊÎ Ì Ó

і шириною 20 м. Таких ЗПС в сучасній Україні всього 6. Вона здатна приймати літаки будь-якого класу і типу, наприклад, у 1989 р. її «випробував» Ан-124 «Руслан», вага котрого 183 т! Тоді «Руслана» вантажили стрілецькою зброєю з військового складу № 63 у Ніжині задля урегулювання збройного конфлікту в Нагірному Карабасі. Останнім на сьогодні випадком «навантаження» ЗПС у Ніжині великотоннажною транспортною авіацією є приліт 8 та 11 липня 2012 р. Іл-76МД, який транспортував тіла загиблих і тяжко поранених російських прочан із туристичного автобусу, який потрапив у автокатастрофу між Черніговом і Києвом.

Із появою Ту-4 на території Ніжинської авіабази постало питання зберігання авіабомб із ядерними боєза-

об'єктом пильної уваги західних спецслужб і розвідок. Цікавим і показовим був епізод із «заблукалим» у 1975 р. екзотичним для тогочасного Ніжина авто «Сітроен» із громадянами Франції, котрі дуже настирливо намагалися проїхати до закритого тоді військового містечка на вул. Космонавтів. Але попри секретність аеродрому в Ніжині, закритість міста для іноземців, розвідки і спецслужби не дарма їли свій хліб – енциклопедія «Брітіш-Авіа», видана в Лондоні в 1982 р., містить точні географічні координати й азимуту Ніжинського військового аеродрому, його розміри, чисельність бойових машин, їх натівську класифікацію і, на превеликий подив, усі аварії, що трапилися тут до 1982 р.

У 1961 р. 175-й гвардійський Ніжинський авіапункт був перекинутий у Забайкальський військовий округ до м. Безріччя-2, де функціонує й донині (з 1991 р. – у складі ВПС Російської Федерації). В 1960–1970-х роках у цьому авіапункті проходили строкову військову службу багато ніжинських юнаків.

У липня того ж 1961 р. в Ніжин перебазувався 199-й окремий гвардійський дальнорозвідувальний авіаційний Брестський полк (ОГДРАП). Тут він розташувався впродовж усіх подальших 43 років існування, поки не був розформований.

Історія 199-го ОГДРАП починається 1 листопада 1943 р., коли в Підмосков'ї сформували 113-й авіапункт мисливців-блокувальників дальньої дії. Його

рядом. Звісно, це була сувора військова таємниця, але нині відомо, що задля цього був збудований спеціальний склад (його рештки є й нині) неподалік с. Радгоспне, між залізницею Ніжин–Чернігів і автомобільним шляхом Ніжин–Вертіївка. Тут упродовж 1946–1991 років у різний час зберігалося до 20 таких авіабомб. Ю.Ю. Власовець, відомий ніжинський фотограф, який у той час був авіатехніком 199-го гвардійського Брестського авіапункту, згадує, що одна така бомба важила 6000 кг із зарядом 25 мг/т тротилового еквіваленту – а це еквівалент шести бомб, скинутих на Хіросіму... За доби «розрядки» у відносинах СРСР і США (1972–1979 роки), лідери цих двох наддержав підписали договір ОСВ-1 (рос. «Ограничение стратегических вооружений»), внаслідок якого ці бомби вивезли з Ніжина, залишивши звичайні авіаційні боєприпаси.

Звісно, від часу, коли в Ніжині «оселилися» стратегічні бомбардувальники, майже на 50 років Ніжин став

укомплектували американськими середніми бомбардувальниками А-20 Г «Бостон» і В-25 «Мітчел». Пілоти 113-го авіапункту воювали в небі над Кримом, Україною, Білоруссю, Югославією, Угорщиною, Німеччиною, брали безпосередню участь у бомбардуванні Берліна. Тут служили Герої Радянського Союзу В.В. Петрушевич, І.І. Стражинський, О.Є. Вербицький, М.А. Крапива, двічі Герої Радянського Союзу П.А. Таран і О.І. Молодчий. За мужність і героїзм під час визволення від нацистів Білорусії, за участь в операції «Багратіон» 113-й авіапункт був перейменований у 27-й гвардійський і отримав почесне ім'я «Брестський». А вже після війни в 1946 р. був включений до складу Дальньої авіації СРСР й став 199-м ОГДРАП.

Відразу ж після передислокації до Ніжина, пілоти авіапункту почали освоювати новий натоді Ту-16 (за натівською класифікацією – «Беджес» (Борсук)) – легендарна, надійна, живуча і дуже шанована льотчиками ма-

І АА²: АІ АА ОІ ЕІ АІ І - А²ЕІ Е

шина, яка прослужила в ВПС СРСР 40 років і експортувалася в 16 країн світу. Ту-16 мав аж 146 варіантів модифікації, дивлячись на його призначення. Це був перший реактивний бомбардувальник у світі, на базі якого з'явився перший у світі пасажирський реактивний літак – Ту-104. Багато хто з ніжинців пам'ятають літак у міському парку ім. Т.Г. Шевченка, – ось це був саме Ту-104, якому так і не судилося стати кінотеатром за початковим задумом...

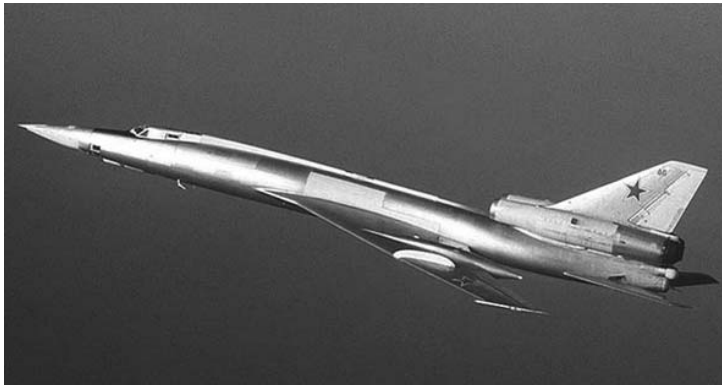
У 1965 р. на озброєння 199-го ОГДРАП надійшли Ту-22 – унікальний понадзвуковий літак, із дальністю дії 5650 км (а з дозаправкою паливом у повітрі – 9400 км), максимальною швидкістю 1540 км/год, вагою 85 т; міг злітати на висоту до 13 км і нести 14 т бомб. Але нова машина була недовипробувана, як кажуть льотчики – сира. Довелося закінчувати випробування вже у військових частинах, потім і кров'ю, часто – справжньою. Обмежена видимість полотів, незвичне й небезпечне капітулювання вниз, величезна посадкова швидкість – з цим могли упоратися лише пілоти найвищого 1-го класу, тільки такого рівня військові льотчики служили на Ту-22. За класифікацією НАТО цю машину нарекли «Блендер» – звір-сліпець. Влучніше й не скажеш – у полках, де на озброєнні перебували Ту-22, наприкінці 1960-х – на початку 1970-х років сталися численні аварії з масовою загибеллю екіпажів. Не обминув цієї трагічної участі 199-й ОГДРАП. Підтвердженням того є ціла алея із могил загиблих екіпажів літаків на міському Троїцькому кладовищі Ніжина.

10 січня 1969 р. машина гвардії майора Чеперигіна поверталася з полігону Казантип (Крим) і під час переходу Азовського моря зникла з радарів. Причини так і не встановили. За три місяці знайшли лише рятувальний човен борт-оператора.

5 травня 1969 р. на розвідку погоди стартував екіпаж гвардії майора Дороніна. При відриві машини від землі відмовили двигуни. Капітан літака намагався екстрено загальмувати, але марно. Машина вкотилася за межі ЗПС, через 700 м зламалася передня стійка шасі, й літак, занурившись у землю, роздав штурмана і затиснув самого Дороніна. Врятувався лише оператор-стрілок. Гвардії майор Доронін згорів заживо.

25 липня 1969 р. під час групового польоту,

заходячи на посадку, зіштовхнулися в небі два Ту-22р: ведомий гвардії капітан Феоктистов зачепив носом елерони (закрилки) літака свого ведучого гвардії підполковника Ліськова. Капітан Феоктистов відразу катапультивався, залишивши штурмана й оператора в падаючій машині без наказу їм покидати літак. Літак разом із ними врізався в землю за 100 м від ЗПС. Екіпаж гвардії підполковника Ліськова благополучно врятувався, але некерована машина з відбитим кілем і елероном накренилася ліворуч і стала кружляти над сплячим Ніжином. Випалюючи пальне, радіус і висота проходження бомбардувальника над містом почали зменшуватися. Підняті по тривозі в м. Васильків Київської обл. перехоплювачі Міг-21фн не на-

важилися збити ракетою некерований Ту-22 через надто малу висоту і проходження ним безпосередньо над містом – 52 хв. літак без екіпажу кружляв над Ніжином. Кажуть, що за цей час буквально посивів командуючий Дальньою авіацією СРСР маршал Агальцов... Літак випалив усе пальне і на превелике щастя упав за 185 м поза «курилівським» залізничним переїздом, зарившись носом у болото.

2 квітня 1976 р. екіпаж гвардії капітана Заїки виконував бомбометання на полігоні Карангайський (Каспійське море). При скиданні бомб ФОТАБ-500 одна з них вибухнула безпосередньо в літаку, розколовши його пополам. Унаслідок катапультивання врятувалися лише командир екіпажу й оператор, отримавши тяжкі переломи кінцівок і рвані рани. Штурман загинув.

12 квітня 1978 р., виконуючи політ на понадмалій висоті й на великій швидкості над білоруським полігоном «Поліське», літак гвардії капітана Міхальова значно відстав від ведучого. При спробі різкого форсажу, щоб догнати командира, Міхальов не

справився з керуванням і врізався в ліс. Увесь екіпаж загинув.

І це тільки аварії Ту-22 з 199-го ОГДРАП. А скільки було інших...

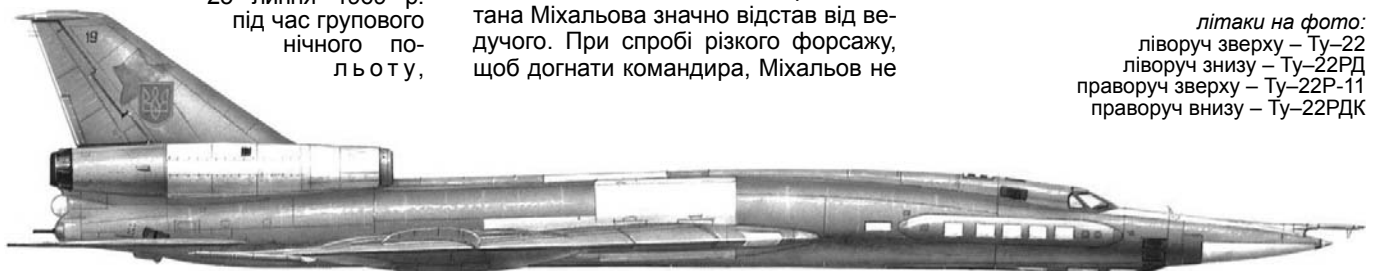
У кожній бойовій одиниці своє завдання, свої цілі. 199-й ОГДРАП мав здійснювати стратегічну дальню авіарозвідку з можливістю нанести бомбовий удар (у т.ч. ядерний), створювати радіоперешкоду для радарів ймовірного противника. Головними напрямками розвідки були: ФРН, Австрія, Греція, Туреччина (протока Босфор), Іран, акваторія Чорного моря. Головним завданням – відстеження авіаносних груп 6-го флоту ВМС США у Середземному морі. Часто такі вильоти екіпажів 199-го ОГДРАП були ризикованими, оскільки супроводжувалися зустрічами з літаками ВПС США й інших країн-учасниць НАТО.

Подейкують, що літаки 199-го ОГДРАП брали участь у арабсько-ізраїльській війні 1970 р., виконуючи розвідувальні польоти на користі Єгипту.

3 листопада 1988 р. три літаки з Ніжина перекинули до Моздоку (Дагестан), звідки вони повинні були проводити фоторозвідку перевалу Саланг у Афганістані, де почали виводити радянські війська 40-ї армії. Але жодного бойового вильоту вони так і не зробили, повернувшись через тиждень на рідну базу до Ніжина.

У 1991 р. розпався СРСР, завершилася майже півстолітня Холодна війна. 199-й ОГДРАП увійшов в склад Військово-Повітряних Сил України. 30 грудня 1996 р. авіапункт у Ніжині було реорганізовано в 18-ту окрему дальнорозвідувальну авіаескадрилью ОДРАЕ ВПС ЗСУ. 22 лютого 1999 р. вона перейшла до складу Міністерства з надзвичайних ситуацій і була перейменована на 300-й спеціальний авіаційний загін МНС України. А з 2000 р. м. Ніжин став Головною авіабазою МНС України, де зосереджена вся вітчизняна авіатехніка спеціального призначення.

літаки на фото:
ліворуч зверху – Ту-22
ліворуч знизу – Ту-22РД
праворуч зверху – Ту-22Р-11
праворуч знизу – Ту-22РДК

**НАТАЛІЯ
ДМИТРЕНКО**
науковий співробітник
НKM імені
Івана Спаського

15 вересня 2012 р. відбулося урочисте відкриття експозиції зали № 6 “Повоєнний і сучасний Ніжин” історичного відділу Ніжинського краєзнавчого музею імені Івана Спаського. І для музею, і для Ніжина це була довгоочікувана подія. Музейна експозиція, що існувала до цього часу, відображала головні події з історії міста та найближчої округи з прадавнього часу до 1943 р., коли місто було визволено від німецьких окупантів. Нова експозиція відображає політико-економічний, соціальний і науково-культурний розвиток Ніжина впродовж післявоєнної доби – останніх сімдесяти років.

Першими відвідувачами нової експозиції були шанований ветеран-фронтовик, Почесний Громадянин Ніжина Є. Малашенко, а також керівництво міста: міський голова М. Приходько, секретар міської ради О. Кірсанов, заступник міського голови С. Васильєва, а також співробітники музею.

До присутніх звернувся директор НКМ імені Івана Спаського Г. Назаренко. Він розповів про здобутки музею протягом останнього часу й щиро подякував усім, хто допомагав створювати експозицію нового залу, насамперед, благодійників і меценатів, ніжинських підприємців В. Мамедова, О. Шалаєва, В. Лук'яненка, І. Нагорного за фінансову підтримку в реалізації творчих задумів ніжинських музейників.

Першу екскурсію новим залом історичного відділу музею провів для гостей його завідувач В. Ємельянов. Він наголосив, що під час створення експозиції співробітники відділу намагалися об'єктивно відтворити історію міста новітнього часу. Знайшли в експозиції своє відображення й трагічні події останньої чверті минулого століття – участь земляків-ніжинців у бойових діях на території далекого Афганістану та ліквідації техногенної катастрофи на Чорнобильській атомній електростанції. Особливим експонатом у експозиції є Книга пам'яті жертв чорнобильської аварії, яку цього року створили співробітники

Історичний відділ музею імені Івана Спаського

відділу. Її може відкрити кожен відвідувач. Окремо було відзначено художнє оформлення експозиції, майстерно виконане художником музею О. Стефанюком.

Експозиція багата на світліни з повоєнної історії Ніжина, які ілюструють і відбудову міста після II Світової війни, і його промислову модерніза-

на фото: (зверху вниз) завідувач історичного відділу В. Ємельянов, міський голова М. Приходько та Почесний Громадянин Ніжина Є. Малашенко під час відкриття експозиції; загальний вигляд зали “Післявоєнний і сучасний Ніжин”; знаковий експонат з історії повоєнного Ніжина – бочечка для знаменитих ніжинських солених огірків

цію 1970–1980-х років, культурний розвиток, акцентуючи на відомих персоналіях – митцях, що народилися чи проживали й творили в Ніжині. Є в експозиції й кілька оригінальних експонатів, що гарно ілюструють розповідь екскурсовода, занурюють відвідувачів у світ останніх семидесяти років життя тисячорічного міста над Остром.

Науково-популярна газета «Ніжинські старожитності»

Засновники: Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПІК, Ніжинський краєзнавчий музей ім. Спаського І.Г. Ніжинської міської ради Чернігівської області
Свідцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації: серія КВ № 18714-7514Р від 14.02.2012 р.

Адреса редакції: вул. Батьока, 6, м. Ніжин Чернігівської обл., 16600, Україна
E-mail: nizhynski_starozhytnosti@ukr.net
тел. +380-68-3535957 (головний редактор), +380-4631-22248 (відповідальний секретар)
Комп'ютерний набір і верстка – Ганна Бичковська
Обсяг – 1,0 друк. арк.

Газета надрукована у ТПК “Орхідея” ФОП Лук'яненко В.В., м. Ніжин, вул. Леніна, 13а
тел. +380(4631)51505, e-mail: holdingvv@gmail.com
Свідцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції: серія ДК № 3020 від 02.11.2007 р.

Підписано до друку 21.09.2012 р. Наклад 500 примірників. Замовлення №
Редакція не завжди поділяє точку зору автора (авторів)
За точність викладених фактів і цитувань несе відповідальність автор (автори)

Редакційна колегія

Сергій Зозуля
(головний редактор)
Геннадій Назаренко
Олена Титова
Олександр Самойленко
Олександр Морозов
Геннадій Дудченко
Наталія Дмитренко
(відповідальний секретар)

Розповсюджується безкоштовно

Запрошуємо до творчої співпраці як професійних дослідників, так і краєзнавців-аматорів